

Razjunačenje vojničkog etosa i europski projekt

WERNER BECKER *

Sažetak

Autor u prilogu kritizira one euroskeptike koji još uvijek Europsku uniju tretiraju kao otvoreni projekt kojem tek predstoje velike odluke na putu ozbiljenja, kao da se ne zna da se Unija već odavno oprostila od modela klasične nacionalne države. U nastavku autor se zalaže za reinterpretaciju onih aspekata europske povijesti koji djeluju, ili bi mogli djelovati, protueuropski.

Kraj Drugoga svjetskog rata dovodi se u historijsku vezu ne samo u pobijedenoj Njemačkoj nego i u cijeloj Europi s dubokim šokom i iz toga izvedenom povijesnom poukom. Šok odražava dojam golemih ratnih strahota i razaranja infrastrukture, osobito gradova. Povijesna se pouka u zapadnoeuropskim zemljama odnosi na relativiranje nacionalizma koje postaje sastavnicom javne svijesti ne samo u Njemačkoj nego također i u Francuskoj i Italiji te sa stanovitim zakašnjenjem, i u Velikoj Britaniji. “Nacionalizam jednakovrijednosti”, koji su postulirali mislioci 18. stoljeća poput Burkea, Montesquieua i Herdera, dobiva time realnu priliku tek u drugoj polovici 20. stoljeća, u usporedbi s “nacionalizmom premoći”, pošto je ovaj s poznatim razornim posljedicama ovladao političkom poviješću 19. i prve polovice 20. stoljeća.

Zašto je reakcija u europskim nacijama nakon Drugog svjetskog rata bila drukčija nego nakon Prvoga, čiji završetak nije izazvao relativiranje nacionalizma, nego štoviše njegovu potvrdu i jačanje i na strani pobjednika i na strani poraženih?

Više nego nakon Prvoga, postojao bi razlog nakon Drugog svjetskog rata kod pobjedničkih sila da se vlastiti nacionalizam potvrdi kao nakon Prvoga svjetskog rata, zbog svijesti da se ovaj put konačno pobijedilo. Ali *europska* svijest što se već pedesetih godina razvila može se jedino objasniti pretpostavi li se ne samo u njemačkim nego i u vodećim političkim slojevima drugih zemalja relativiranje vlastitoga nacionalizma. Bez obzira na to je li mijena nastala ili nije iz, više ili manje, samokritičke konfrontacije s ratničkom kvalitetom kolektivističkog “duha nacionalizma”, objektivno je događanje u Drugome svjetskom ratu značilo ondašnji vrhunac depersonaliziranog neprijateljstva, tamnu stranu moderne državnosti. Neprijeporno je da je administrativno planirano i provođeno uništavanje neprijatelja u kolektivno subjektivnom duhu od strane nacional-socijalističke vlade Trećega Carstva svoj nezamislivi, jezoviti vrhunac doseglo u masovnom ubijanju Židova. Ali i na strani sila pobjednica nije promaklo vodećim političa-

* *Werner Becker*, Universität Giessen.

rima, vojnim kao i predstavnicima javnoga mnijenja, da je masovno ubijanje nemoćnih civila – bitno obilježje ratovanja u Drugom svjetskom ratu – moralo odvesti u eroziju vojničkog junaštva. Pri tome, na koncu, nije bilo toliko važno je li i kako brzo javna svijest bila zahvaćena tom erozijom. Jedina velika sila kojoj je uspjelo do kraja održati tradiciju nacionalnog ponosa u duhu vojničkog junaštva bio je Sovjetski Savez u Staljinovo vrijeme, kojemu je, osim toga, pošlo za rukom nestajući autoritet komunističkoga internacionalizma nadoknaditi nacionalnim mitom “velikoga domovinskog rata”.¹

“Razjunačenje vojničkog etosa” snažno je ubrzano u “hladnome ratu” između jedinih preostalih svjetskih sila, SAD-a i SSSR-a, napredovanjem u tehnici oružja. Nakon rata pošlo je za rukom i Sovjetskom Savezu, kao i SAD-u prije toga, proizvesti atomsku bombu. Ishod je bio “atomski pat”, odnosno “ravnoteža užasa”, koja je bila više od 40 godina obilježje faze hladnoga rata. Objema je stranama bilo jasno da bi nuklearno oružje, čija je djelotvornost pojačana pronalaskom raketnih sustava, moglo poslužiti jedino zastrašivanju. Njegova bi uporaba značila ne samo najprljaviju vrstu svakoga zamislivog ratovanja nego bi također bila jednaka svjesno odabranoj samoubilačkoj strategiji, onoj vojnoj strategiji koja bi bila u oštroj opreci sa svakim oblikom vojničkoga junaštva. Ali ako sile ne bi više mogle svoje najjače oružje upotrijebiti u ratnome razračunavanju, izgubilo bi svoje opravdanje i vojničko junaštvo nacionalnih kolektivnih subjekata, jer se ratovi tada više ne bi vodili u obliku najvećega, tj. junačkog, napora radi pobjede.

Jednakost i nedostatnost “individualističkog” priznanja

Premda posljedica odluke *ad hoc* u punoj dosljednosti nije još jasna, ona se ipak sastoji u razjunačenju vojničkog etosa, kako to čak ni u Drugome svjetskom ratu ne bi bilo zamislivo. Vojnopolitička je tendencija sada tumačiti i poduzimati ratne operacije u kategorijama policijskih intervencija. U SAD-u ta objektivna logika razjunačenja vojničkog etosa i preorijentiranja vojnoga mišljenja tek Vijetnamskim ratom i njegovim, za Sjedinjene Države, ne baš slavnim završetkom postaje sastavnica političke i također uvelike javne svijesti.

Ona se najjasnije izražava ukidanjem opće vojne obveze i njezinim nadomještanjem profesionalnom vojskom. Profesionalizacijom vojske nalik policiji klasično se ratovanje oduzima području djelovanja nacionalnoga kolektivnog subjektiviteta. Ratovi koji se nakon toga vode uporabom vojnih sredstava uz sudioništvo svjetskih sila, imaju više ili manje obilježje policijskih akcija. S jedne se strane odustaje od izazivanja nacionalističke mržnje klasičnog neprijateljstva kolektivnog subjektiviteta, kao što je dosad bilo potrebno za ratovanje, a s druge se strane pazi da se postrojbe, koje se šalju u stilu policijskih akcija, maksimalno štite kao policajci u svakodnevnom angažiranju, ne izlažući ih nepotrebnim opasnostima. Ovo se opažanje potvrđuje u ponašanju SAD-a u sukobima u kojima su one izravno sudjelovale: i u sukobu u Grenadi (1983.), i Panami

¹ Najviše je odlikovanje bilo “Junak Sovjetskoga Saveza”. Ikonografija spomenika velikih bitaka Drugoga svjetskog rata zauzima još i danas visoko mjesto u nacionalnoj samoprocjeni Rusa. Usp., Arnold, S., *Stalingrad im sowjetischen Gedächtnis*, Bochum, 1998.

(1990.), i u ratu protiv Iraka (1991.), u intervenciji po nalogu UN-a u Somaliji (1992.), kao i u ratu NATO-a protiv Jugoslavije (1999.).

U međudržavnom odnosu svjetskih sila dokumentirane su etape razjunačenja vojničkog etosa ugovorima o razoružanju: od “Ugovora o zabrani nuklearnih eksperimenata na zemlji, pod vodom i u svemiru” iz 1963. godine, preko “Ugovora o ograničavanju nuklearnog oružja” iz 1970. godine, do raznih SALT-sporazuma (Strategic Arms Limitation Talks) od 1973. do 1987. godine.

Ali, ne smije se pred pozadinom ovakva razvoja zavesti dojmom da je razjunačenjem vojničkog etosa sada posve odstranjena “junačka” agresivnost nacionalnog kolektivnog subjektiviteta, koja je u 20. stoljeću odgovorna za oba svjetska rata. Nacionalno se junaštvo zajedno sa svojom internom logikom u međuvremenu prenijelo na područje znanstveno-tehničkoga i privredno-političkoga “ratovanja”. Na tome području junaštvo trgovačkoga i intelektualističkoga etosa postaje jednom od vodećih pogonskih snaga. Ono definira poseban oblik razračunavanja svjetskih sila u “hladnome ratu”, instinktivno dobro odabranom pojmu koji upućuje i na činjeničnost rata i na novi oblik nevojnoga, naime tehničko-privrednopolitičkoga ratovanja. “Hladni rat” bio je jedan od onih između koalicija nacionalnih kolektivnih subjekata, kao što su prije toga bili Prvi i Drugi svjetski rat, razlikujući se od njih jedino temeljitom promjenom sustava oružja.

U znaku sve većeg razjunačenja vojničkog etosa prodirali su na mjesto vojske tehnička inteligencija i mobilizirana gospodarska snaga. Prvom “bitkom” hladnoga rata postala je raketna utrka na Mjesec. Godine 1961. uspjelo je Sovjetskom Savezu prvo oblijetanje Zemlje u svemirskoj kapsuli kojom je upravljao kozmonaut J. Gagarin. Amerikanci su odgovorili prvim svemirskim letom s A. B. Shephardom. Raketni je program u vrijeme predsjednika Kennedyja pod znanstvenim vodstvom W. von Brauna označen nacionalnom zadaćom. Godine 1969. uspjeli su američki astronauti N. A. Armstrong i E. E. Aldrin prvi sletjeti na Mjesec. Zatim je utrka za najveće i najnosivije raketne sustave odredila odnos svjetskih sila. Za vrijeme predsjednika M. Gorbačova ocrtao se zatim, u prvoj polovici osamdesetih godina, poraz Sovjetskog Saveza u hladnome ratu sa SAD-om nakon što je predsjednik Reagan naložio posljednji porast američkog raketnog naoružanja. Sovjetski Savez, što je bilo očito za sav svijet, nije više bio u stanju voditi gospodarski rat, na kojemu se, poput džokera, temeljila strategija trke u naoružanju obiju svjetskih sila.

U Europi se, kao posljedica “razjunačenja vojničkog etosa” nakon Drugoga svjetskog rata, a kasnije u “hladnome ratu”, također može opažati promjena svijesti nacionalnoga kolektivnog subjektiviteta. Jedan oblik uzajamnog priznavanja nacionalne jednakovrijednosti od pedesetih je godina ovoga stoljeća postao sve jače politički stil ophođenja vlada. On se više ili manje očitovao i u shvaćanjima većine građana europskih država. Europljani su time napravili korak čija se dimenzija mogla usporediti jedino s povijesnom poukom vjerske tolerancije.

“Razjunačenju vojničkog etosa” klasične europske svijesti o nacionalnoj državi valja zahvaliti što je mogao pobijediti “nacionalizam ravnopravnosti”. Ali tu nisu bila dostatna reguliranja međudržavnih odnosa u svjetlu uzajamnog priznavanja nacionalne ravnopravnosti. Također se nije zadovoljilo novim izdanjem britanski dominiranog oblika “ravnoteže sila” iz 19. stoljeća. Sve je bilo usmjereno na novi europski kolektivni

subjektivitet. Od sada se radilo o njegovu tumačenju i doseg, u odnosu s klasičnim nacionalnim državama, u zapadnoj Europi, kasnije u istočnoj Europi, nakon što su države istočnoga bloka nakon raspada Sovjetskog Saveza postale demokratskim republikama.

Čim s nacijom u vanjskopolitičkom odnosu nije više bila povezana jedinstvena individualnost, već jednakost s drugim nacijama, ona je prema logici junačke samopotvrde u usporedbi nacija izgubila svoj *raison d'être*. Već u filozofskih predstavnika “nacionalizma ravnopravnosti” (Herder, Burke i dr.) postojala je temeljna zabluda u želji da se on shvati kao jednakovrijedna alternativa “nacionalizmu premoći”. Jer, ili se “nacionalizam jednakovrijednosti” tumači kao “poliheroizam”: to bi odgovaralo pluralnosti kolektivnih subjekata nacionalne države i bilo bi jednako jednom više i jednom manje labilnom stanju u kojemu su se nalazile vodeće europske države u drugoj polovici 19. stoljeća. Ili ga se shvaća u smislu uzajamnog priznavanja jednakosti: tek tada nastaje situacija koja postaje karakteristična za međudržavni odnos u Europi nakon Drugog svjetskog rata.

U tome stanju u kojemu se Francuzi, Britanci, Nijemci, Talijani i Španjolci uzajamno priznaju jednakima u međudržavnom odnosu, moraju svi, u pogledu svoga uzajamnog odnosa, dosljedno odustati od “individualnosti” vlastitog kolektiviteta nacionalne države. Doduše, nacijama preostaje pravo na individualnost prema unutra, tj. u samorazumijevanju svojih članova, kao jezična i kulturna nacija. Ali u vanjskome odnosu s drugim nacijama mora se odustati od prava na individualnost i zaključke iz logike junačke samopotvrde, kako bi se mogao ispuniti uvjet priznavanja u jednakosti.²

Novo je stanje obilježeno time da se “individualističko” junaštvo, koje se do tada bilo povezalo s nacionalnim kolektivnim subjektima, sada premješta na “europski projekt”. On sam ima već sva obilježja junaštva. Veličina zadatka može se samo onda primjereno opisati ako se navedu epiteta kojima je jezik mitova veličao Prometeja ili Herakla. Kad političari i novinari govore o “europskome projektu”, redovito iskazuju svoje poštovanje “herkulskome” karakteru zadatka, pri čemu često prije prevladava nevjerica u cilj cjeline nego uvjerenje da bi se on mogao ikad doseći. Doduše, već smo desetljećima na putu u “Europsku zajednicu, odnosno uniju” i imamo na početku 21. stoljeća, uz zajedničku valutu, i sve nužne institucije za zajedničku državnost. Ali još uvijek se u svim državama članicama zbog premještanja junaštva iz nacije u “europski projekt” djeluje tako kao da još predstoje sve velike odluke, čak kao da se još ne zna može li se ozbiljno shvatiti već odavno izvršeni oproštaj od klasične nacionalne države. Poteškoće što će ih u budućnosti europski projekt još činiti pokazuju se upravo u veoma

² Velika je, međutim, vjerojatnost da će se u znaku priznavanja nacionalne jednakovrijednosti klasična nacionalna svijest razložiti i prema unutra, jer će se pokazati da je i za “in-group” ulogu nacije “nacionalizam premoći” bio presudno značajan. Već se danas očitava da se u državama u kojima je nacionalizam tradicijski imao veoma jaku centralističku usmjerenost i djelomice još ima, razvijaju pokreti jačanja regionalnih identiteta. Najveće bi probleme s regionalizacijom mogla dobiti Francuska čija je svijest o nacionalnoj državi najviše centralistički usmjerena. U Velikoj Britaniji čine se već znatni ustupci škotskome i velškome regionalnom identitetu uvođenjem vlastitih parlamenata. Njemačka ima manje problema s regionalizacijskim pokretom, koji će se dalje razvijati kao posljedica europeizacije, jer tamo regionalni identiteti, izuzimajući vrijeme Trećeg Carstva, nisu nikada dosljedno gušeni i zato nisu nikada ni nestali. Ako bi se u javnosti “centralističkih” država osvijestilo koliko snažno regionalizacijska tendencija ovisi o europeizaciji, moglo bi tamo još jednom doći do jačega antieuropskog obrata.

visokim zahtjevima koje europski narodi postavljaju “junačkoj” individualnosti svojega kolektivnog subjektiviteta kakva je utemeljena u njihovim nacionalnim historijama.

Razjunačenje vojničkog etosa i njegovo zamjenjivanje privrednopolitičkim “junaštvom trgovačkog i etosa intelektualaca” uzrokuje pomak težišta u kolektivnoj svijesti nacija. Može se reći da je nacionalna svijest stanovništva SAD-a već od 19. stoljeća obilježena primatom etosa trgovine i intelektualaca, okolnošću na kojoj se danas temelji privrednopolitička i tehničkoznanstvena vodeća pretenzija američke nacije. Nakon Drugoga svjetskog rata razvili su Zapadna Njemačka i Japan, kao države gubitnice toga rata, također nacionalnu kolektivnu svijest primjereno privrednopolitičkom primatu.³ I budućnost Europske unije ovisit će, zacijelo, o razantnome razvoju kojim će se obrazovati europska kolektivna svijest po mjerilu primata privrednopolitičkog i tehničkoznanstvenog junaštva. Zato bi bila pogrešna usporedba ako bi se pomišljalo na *europski narod*, odnosno europsku naciju, kao da je u europskom prostoru potrebna ista takva kolektivna svijest kao što je dosad bila karakteristična u klasično nacionalnom smislu za Francuze, Nijemce, Britance, Talijane, itd.⁴

Za europski kolektivni identitet u novome duhu trebalo bi upravo toliko zajedništva koliko je potrebno za privrednu i tehničkoznanstvenu komunikaciju ljudi u prostoru ograničenom jedinstvenim političkim institucijama. Engleski je ionako odavno na raspolaganju europskoj javnosti kao sredstvo jezične komunikacije, kojim vladaju već mnogi, u prvom redu članovi vodećega političkog, gospodarskog i znanstvenog sloja.⁵

Europske kolektivne svijesti ne bi, međutim, bilo bez povijesne povratne veze prema mjerilu metode neraspoloživosti, po kojoj bi se okvir valjanosti univerzalističkih temeljnih vrijednosti liberalizma i demokracije mogao ograničiti teritorijalno i u pogledu pripadnosti građana. U tome duhu morat će se, zacijelo, jasnije nego dosad osloniti na zajedničku europsku prošlost naroda koja je postojala u okviru srednjovjekovnoga i ranog novovjekovnog kršćanstva, mnogo prije nego što su se u razvoju nacionalne države jače istaknuli antagonizmi nego zajedničkosti. Povjesničar srednjega vijeka J. Le Goff vidi u vezi latinizeta i kršćanstva temelj Europe. Već se od četvrtoga stoljeća ocrtavao prvi nacrt Europe: s jedne strane, zajednica kršćanstva, formirana religijom i kulturom, s druge strane mnogolika kraljevstva, koja su bila utemeljena na uvedenim

³ O posebnoj njemačkoj unutarnjoj raspravi o mentalitetu poraženih nakon Drugoga svjetskog rata usp., Schwan, G., *Antikommunismus und Antiamerikanismus in Deutschland*, Baden-Baden, 1999.

⁴ J. Habermas s pravom ukazuje na to da se jedno multikulturalno društvo kao ono u Švicarskoj i Sjedinjenim Državama “nipošto ne mora oslanjati na svim državljanima zajedničko etničko, jezično i kulturno podrijetlo. Liberalna politička kultura samo je zajednički nazivnik ustavnoga patriotizma, koji istodobno oštri smisao za mnogolikost i integritet različitih supostojećih oblika života multikulturalnoga društva” (Habermas, J., *Faktizität und Geltung*, 642). Usp. skeptičnije motrište Lübke, H., *Die europäische Einigung und der Frieden*. U Ballestrem, grof Karl i dr. (ured.), *Politisches Denken – Jahrbuch 2000.*, Stuttgart/Weimar 2000., 82 sl.

⁵ A. Grosser s pravom konstatira da Europljani imaju već mnogo više europskih institucija zajedničke državnosti nego što je to adekvatno prodrlo u javnu svijest. Usp., isti, *Deutschland in Europa*, Weinheim, 1999.

etničkim ili starinskim multikulturalnim tradicijama. Prema njemu je to već bila antipacija Europe nacija.⁶

Pri tome se ipak neće raditi o obnavljanju kršćanske vjere, već o razjašnjavanju povijesnih zajedničkosti zapadnoeuropskih i istočnoeuropskih naroda, koji su nastali u ranijem okviru valjanosti zajedničkoga kršćanskog uvjerenja. U to se ubrajaju zajedničkosti društvenih razvoja, kako su postupno izrastale pri nastanku gradskog građanstva, umjetničkih izražajnih oblika ili, također, širenja znanosti.⁷

S njemačkog preveo

Tomislav Martinović

⁶ Goff, J. Le, *Das alte Europa und die Welt der Moderne*, München, 1994. Dalje važne novije publikacije o temi: Bartlett, R., *Die Geburt Europas aus dem Geist der Gewalt*, München, 1996.; Blockmans, W., *Geschichte der Macht in Europa*, Frankfurt, 1998.; Davies, N., *Europe*, Oxford, 1996.; Duchhardt, H./Kunz, A. (ur.), *“Europäische Geschichte” als historiographisches Problem*, Mainz, 1997.

⁷ “Europske vizije” nalaze se, između ostalih, u Derrida, J., *Das andere Kap. Die vertagte Demokratie. Zwei Essays zu Europa*, Frankfurt, 1992.; Morin, E., *Europa denken*, Frankfurt/New York, 1991.; Sloterdijk, P., *Falls Europa erwacht. Gedanken zum Programm einer Weltmacht am Ende des Zeitalters ihrer politischen Absence*, Frankfurt, 1994.

Werner Becker

*DE-HEROIZATION OF MILITARY ETHOS AND THE EUROPEAN
PROJECT*

Summary

The author criticises those Euro-sceptics who still treat the European Union as an open project that requires major decisions on the road to its fruition, as if the Union had not relinquished the model of the classical nation-state a long time ago. The author also promotes a reinterpretation of those aspects of European history that have given rise or might give rise to anti-European sentiments.